

توقه قضائیه
دانشگاه علوم قضائیه خدمات اداری

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد (M.A)

رشته: فقه و حقوق خصوصی

عنوان: ماهیت و آثار اوراق بهادار (صکوک) مرابحه در

سازمان بورس و اوراق بهادار

استاد راهنما:

دکتر کمال نیک فرجام

استاد مشاور:

دکتر محمد صقری

دانشجو:

فرشاد اکبری

اسفند ماه ۱۳۹۲

**شکر و سپاس خدا را که بزرگترین امید و یاور در لحظه لحظه
زندگیست....**

با سپاس از سه وجود مقدس:

آنان که ناتوان شدند تا ما به توانایی برسیم

موهایشان سپید شد تا ما رو سپید شویم

و عاشقانه سوختند تا گرمابخش وجود ما و روشنگر راهمان باشند.....

پدرانمان ؛ مادرانمان و اساتیدمان.....

چکیده:

امروزه اوراق بهادار نقش زیادی در اقتصاد کشورها ایفاء می‌کنند. از جمله این اوراق که کاربرد زیادی دارد و می‌توان از آن برای انواع سرمایه‌گذاری‌ها و نیز برای تهیه انواع کالاهای مصرفی - چه بادوام و چه کم دوام - استفاده نمود اوراق مرابحه می‌باشد. اوراق مرابحه جزء آن دسته از اوراقی است که سود پیش بینی شده در آن معین است، لذا از خطرات و ریسک‌های کمتری در مقایسه با دیگر اوراق مشابه برخوردار می‌باشد و می‌تواند نظر طیف گسترده‌ای از سرمایه‌گذاران را به خود جلب نماید. این اوراق به عنوان سندی است که نشانگر مالکیت دارنده آن بر کالایی است که به صورت مرابحه‌ای خریداری شده است. معمولاً مالکیت دارنده اوراق بر کالای منظور، به دلیل این‌که هر ورقه‌ای سقفی از لحاظ قیمت به خود می‌بندد، مالکیت مشاعی است.

برای اوراق مرابحه ۴ نوع بیان شده است:

اوراق مرابحه برای تامین مالی؛ اوراق مرابحه جهت تامین نقدینگی؛ اوراق مرابحه رهنی و اوراق مرابحه شرکت‌های تجاری

استفاده از اوراق مرابحه جهت تامین نقدینگی به دلیل مجاز نبودن بیع العینه در هیچ یک از بازارهای اولیه و ثانویه امکان‌پذیر نیست. این در حالی است که انواع دیگر این اوراق را می‌توان در سطح بازارهای اولیه و یا حتی برخی از آن‌ها را در سطح بازارهای ثانویه استعمال نمود. برخی از این اوراق تنها کاربرد داخلی دارند اما برخی دیگر را در سطح بین‌المللی نیز می‌توان مورد استفاده قرار داد.

درخصوص نحوه صدور و انتشار اوراق مرابحه دستورالعملی تصویب شده است. هرچند این دستورالعمل به منظور صدور اوراق مرابحه اقدامات و شرایطی را - از جمله شرایط بانی، دارایی، دارنده اوراق و... - پیش‌بینی نموده است، لیکن درخصوص نحوه انتقال و نیز نحوه انحلال این اوراق ساکت بوده و نکته‌ای را بیان نمی‌کند. لذا به منظور مشخص شدن تمامی ابعاد استفاده از این اوراق می‌بایست این موضوعات نیز مورد توجه قرار گیرد، بنابراین دستورالعمل مستلزم اصلاحات جدی است.

واژگان کلیدی: بیع مرابحه، اوراق مرابحه، بیع عینه، بیع دین

فهرست مطالب:

مقدمه.....	۱
بخش اول – کلیات	۴
فصل اول) بیع مرابحه	۴
مبحث اول: تعریف بیع مرابحه.....	۴
مبحث دوم: شرایط و احکام بیع مرابحه.....	۷
مبحث سوم: اهمیت بیع مرابحه.....	۹
فصل دوم) تعریف، اقسام و ارکان اوراق بهادار	۱۴
مبحث اول: اوراق بهادار.....	۱۴
گفتار اول: تعریف اوراق بهادار.....	۱۴
گفتار دوم: تاریخچه صکوک.....	۱۶
مبحث دوم: اقسام اوراق بهادار.....	۱۷
مبحث سوم: ارکان اوراق بهادار.....	۲۱
فصل سوم) کاربرد اوراق بهادار مرابحه	۲۲
مبحث اول: کاربردهای ابزار مالی کارآمد.....	۲۲
گفتار اول: مبانی اقتصاد خرد ابزارهای مالی.....	۲۴
بند اول: تطابق با اهداف و انگیزه‌های خریداران ابزارهای مالی.....	۲۴

۲۴	بند دوم: تطابق با روحیات و سلیقه‌های خریداران ابزارهای مالی
۲۵	بند سوم: نقدینگی
۲۵	بند چهارم: کارایی
۲۶	گفتار دوم: مبانی اقتصاد کلان ابزارهای مالی
۲۶	بند اول: همسویی با رشد اقتصادی
۲۶	بند دوم: قابلیت برای سیاست‌های مالی
۲۷	بند سوم: قابلیت برای سیاست‌های پولی
۲۸	مبحث دوم: مطالعه موردی دستورالعمل انتشار اوراق مرابحه
۳۱	بخش دوم – ماهیت، اقسام و مشروعیت اوراق بهادار مرابحه
۳۱	فصل اول) ماهیت اوراق مرابحه
۳۱	مبحث اول: تعریف اوراق مرابحه
۳۳	مبحث دوم: ارکان اختصاصی اوراق مرابحه و تعریف اصطلاحات
۳۳	گفتار اول: بانی
۳۴	گفتار دوم: نهاد واسط
۳۶	گفتار سوم: شرکت تامین سرمایه
۳۹	گفتار چهارم: دارنده اوراق
۴۰	گفتار پنجم: ضامن
۴۲	گفتار ششم: متعهد پذیره نویسن
۴۳	گفتار هفتم: بازارگردان

- مبحث سوم: وجه تمایز اوراق مرابحه از نهادهای مشابه ۴۴
- گفتار اول: تفاوت اوراق مرابحه و بیع مرابحه ۴۴
- گفتار دوم: تفاوت اوراق مرابحه و اوراق اجاره ۴۶
- گفتار سوم: تفاوت اوراق مرابحه و اوراق مشارکت ۴۹
- مبحث چهارم: اوصاف اوراق مرابحه ۵۱
- گفتار اول: تملیکی بودن اوراق مرابحه ۵۱
- گفتار دوم: استقلال اوراق از یکدیگر ۵۳
- فصل دوم) اقسام اوراق مرابحه ۵۴**
- مبحث اول: اوراق مرابحه برای تامین مالی (اوراق بدهی دولت) ۵۵
- مبحث دوم: اوراق مرابحه جهت تامین نقدینگی ۶۰
- مبحث سوم: اوراق مرابحه جهت تشکیل سرمایه شرکت‌های تجاری ۶۳
- مبحث چهارم: اوراق مرابحه رهنی ۶۶
- فصل سوم) مشروعیت اوراق بهادار مرابحه ۶۸**
- مبحث اول: بیع نقد ۶۹
- مبحث دوم: بیع نسبه ۷۲
- مبحث سوم: بیع وکالتی ۷۴
- مبحث چهارم: بیع دین ۷۶
- گفتار اول: تعریف دین ۷۸
- گفتار دوم: قابلیت خرید و فروش دین ۷۹

گفتار سوم: اقسام بیع دین و مشروعیت آن‌ها.....	۸۱
بند اول: بیع دین حال به بدهکار.....	۸۱
بند دوم: بیع دین حال به غیر بدهکار.....	۸۲
بند سوم: بیع دین موجد.....	۸۲
مبحث پنجم: بیع عینه.....	۸۵
گفتار اول: خرید و فروش بدون شرط و تبانی.....	۸۶
گفتار دوم: خرید و فروش با شرط ضمن عقد.....	۸۷
گفتار سوم: خرید و فروش با شرط تبانی.....	۸۸
بخش سوم – شرایط، احکام و آثار اوراق مرابحه	۹۲
فصل اول) شرایط صدور و انتقال اوراق مرابحه	۹۲
مبحث اول: شرایط صدور اوراق مرابحه.....	۹۲
گفتار اول: بانمی.....	۹۲
گفتار دوم: نهاد واسط.....	۹۵
بند اول: اثر وکالت نسبت به هریک از طرفین.....	۹۸
بند دوم: اثر وکالت نسبت به شخص ثالث.....	۱۰۰
گفتار سوم: دارایی.....	۱۰۲
گفتار چهارم: ضامن.....	۱۱۱
گفتار پنجم: دارنده اوراق.....	۱۱۱
گفتار ششم: شرایط صدور مجوز.....	۱۱۲

۱۱۴	مبحث دوم: شرایط انتقال اوراق مرابحه
۱۱۸	فصل دوم) انحلال اوراق مرابحه
۱۱۹	مبحث اول: سررسید شدن اوراق
۱۲۱	مبحث دوم: فروش اوراق به بانی
۱۲۲	مبحث سوم: موانع قانونی و طبیعی برای خرید دارایی
۱۲۳	مبحث چهارم: ورشکستگی بانی
۱۲۴	مبحث پنجم: انحلال موسسه بانی
۱۲۴	مبحث ششم: مفقود شدن اوراق مرابحه
۱۲۸	نتیجه گیری
۱۳۰	پیشنهادها
۱۳۱	فهرست منابع
۱۴۰	ضمائم

علائم اختصاری:

ر.ک..... رجوع کنید

ق.م..... قانون مدنی

ق.ت..... قانون تجارت

ج..... جلد

چ..... چاپ

ه.ش..... هجری شمسی

ه.ق..... هجری قمری

ص..... صفحه

م..... میلادی

ش..... شماره

س..... سال

مقدمه:

در تمامی جوامع، گروهی از صاحبان وجوه و پس اندازهای نقدی به دلایل مختلف علاقه یا توان سرمایه گذاری مستقیم در فعالیت‌های سودآور اقتصادی را ندارند. از سوی دیگر بسیاری از فعالان اقتصادی برخوردار از دانش، تجربه و توان کاری، منابع مالی مورد نیاز برای سرمایه گذاری را در اختیار ندارند. بازارهای پول و سرمایه با استفاده از انواع ابزارهای مالی، نقش واسطه میان این دو گروه را ایفاء می‌کنند.

بورس اوراق بهادار به عنوان مهمترین نماد متشکل بازار سرمایه هر کشور، پس اندازهای ریز و درشت، کوتاه مدت و بلند مدت جامعه را جذب کرده و به سمت طرح‌های مفید و مولد اقتصادی هدایت می‌کند. بدیهی است هرچه ابزارهای مالی مورد استفاده در این بازار تنوع بیشتری داشته باشند که بتوانند به اهداف، سلیق و روحیات متنوع صاحبان پس انداز و متقاضیان وجوه پاسخ مثبت دهند، زمینه مشارکت افراد بیشتری را فراهم کرده و موجب رونق اقتصادی فزاینده خواهند شد. بر این اساس، طراحان و شرکت‌کنندگان در بازارهای مالی می‌کوشند با نوآوری به تنوع ابزارهای مالی بیفزایند، به نحوی که امروزه ابزارها و شیوه‌های بسیاری برای تجهیز و تخصیص منابع مالی وجود دارد.

از جمله این ابزارها می‌توان به اوراق بهادار (صکوک) مرابحه اشاره کرد. متفکرین مسلمان با استفاده از ویژگی‌های بیع مرابحه اقدام به طراحی این نوع از اوراق بهادار کرده‌اند که دستورالعمل انتشار اوراق مرابحه توسط سازمان بورس و اوراق بهادار تهران در آذرماه سال ۱۳۹۰ نمونه‌ای از این اقدامات می‌باشد. اوراق مرابحه دارای انواع مختلفی است و می‌توان آن‌ها را به چهار دسته تقسیم نمود: اوراق مرابحه جهت خرید دارایی؛ اوراق مرابحه جهت تهیه نقدینگی؛ اوراق مرابحه جهت تشکیل سرمایه شرکت‌های تجاری و اوراق مرابحه رهنی.

با توجه به انواع اوراق مرابحه می‌توان قلمرو وسیعی برای این اوراق در نظر گرفت که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

تأمین مالی خانوارها و مصرف‌کنندگان جهت خرید کالاهای مصرفی؛ تأمین مالی بنگاه‌های تولیدی بازرگانی و خدماتی جهت خرید ماشین‌آلات، ابزار تولید، مواد اولیه، مال‌التجاره و لوازم کار؛ تأمین مالی دولت‌ها و

مؤسسات وابسته به دولت جهت خرید کالاهای مورد نیاز؛ تأمین نقدینگی مورد نیاز دولت و بنگاه‌های اقتصادی. همچنین اوراق مرابحه ابزار مناسبی برای صاحبان وجوهی که به دنبال سود معین از سرمایه‌گذاری هستند محسوب می‌شود. علاوه بر این، این اوراق از درجه نقدشوندگی بالایی برخوردارند و بدین وسیله می‌توان سرمایه‌های کوچک و بزرگ مردم را جمع‌آوری کرده و آن را به سمت سرمایه‌گذاری در طرح‌های مفید و مولد سوق داده و امکان افزایش تولید اشتغال و توزیع مناسب‌تر درآمد را فراهم کرد. بانک مرکزی نیز می‌تواند در مواقع نیاز با خرید و فروش این اوراق در بازار ثانویه روی نرخ تنزیل و حجم نقدینگی جامعه اثر گذارد. این اوراق یکی از رایج‌ترین ابزارهای تأمین مالی کوتاه‌مدت است که بیشترین کاربرد را در پروژه‌های سرمایه‌گذاری و ساخت و ساز دارد.

بنابراین با توجه به آنچه ذکر شد، مفید فایده بودن این نوع از صکوک بر کسی پوشیده نیست. لذا استفاده از این نوع صکوک موجب افزایش رشد اقتصادی و پویایی جامعه اسلامی شده و در مقابل، مهاجورماندن آن نتیجه‌ای عکس خواهد داشت. به همین منظور تحلیل فقهی و حقوقی صکوک مرابحه و بررسی مشروعیت انواع آن و نیز بررسی آثار مترتب بر آن امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. با توجه به درک این مهم بر آن شدیم تا با انجام تحقیقاتی جوانب این موضوع را مشخص نموده و به بررسی ویژگی‌های این اوراق بپردازیم.

در این تحقیق سعی داریم با محور قراردادن دستورالعمل انتشار اوراق مرابحه مصوب ۱۳۹۰/۹/۲۶ به سوالات ذیل پاسخ دهیم:

۱. ماهیت صکوک مرابحه چیست و تفاوت‌های آن با دیگر صکوک کدام است؟
  ۲. آثار هر یک از انواع صکوک مرابحه چیست و آیا قابلیت فروش در بازار ثانوی را دارند؟
  ۳. تا چه اندازه دستورالعمل انتشار اوراق مرابحه به بررسی جوانب مختلف این اوراق پرداخته است؟
- متناسب با هر یک از سوالات فوق می‌توان فرضیه‌هایی را عنوان کرد از جمله این‌که؛ به نظر می‌رسد نتوان صکوک مرابحه را در قالب صکوک دیگر توجیه نمود، بلکه خود ماهیتی خاص و منحصر به فرد داشته و متمایز از دیگر اوراق می‌باشد. همچنین به نظر می‌رسد با توجه به گستردگی صکوک مرابحه و انواع مختلفی که دارد بتوان بازار ثانوی برای برخی از آن‌ها در نظر گرفت و فروش مجدد این اوراق را جایز دانست. همچنین مسلماً دستورالعمل انتشار اوراق مرابحه متضمن نقایصی است و نیاز به تجدید نظر خواهد داشت.

در بعضی از کتبی که با عنوان ابزارهای مالی نوشته شده، اشاره‌ای گذرا به صکوک مرابحه نیز گردیده است، مثل کتاب «ابزارهای مالی اسلامی (صکوک)»؛ نوشته سید عباس موسویان. همچنین درخصوص این موضوع می‌توان به مقالاتی همچون مقاله «صکوک مرابحه، ابزار مالی مناسب برای بازار پول و سرمایه اسلامی»؛ نوشته سید عباس موسویان اشاره نمود. لیکن هیچ یک از منابع فوق به صورت کامل و روشن اقدام به بررسی این موضوع نپرداخته و تنها اقدام به واشکافی گوشه‌هایی از این موضوع کلان نموده‌اند. لذا می‌طلبد که در تحقیقی در حد پایان نامه کارشناسی ارشد اقدام به بررسی این موضوع پراهمیت پرداخته و موضوعات مرتبط با آن را به بحث گذاریم.

بررسی این موضوع به روش تحلیل و توصیف محتوا و از طریق استفاده از کتب و مقالات مرتبط و به شیوه فیش‌برداری صورت گرفته است و ماحصل آن سه بخش می‌باشد؛ در بخش اول کلیات مورد نیاز در سه فصل مجزا با عناوین «بیع مرابحه»، «تعریف، ارکان و اقسام اوراق بهادار» و «کاربرد اوراق بهادار مرابحه» گنجانده شده‌اند. فصل دوم به «ماهیت، اقسام و مشروعیت اوراق بهادار مرابحه» اختصاص یافته و در ضمن سه فصل اقدام به بررسی این مسائل نموده‌ایم. و در نهایت بخش سوم برای بررسی «شرایط، احکام و آثار اوراق بهادار مرابحه» در دو فصل مجزا منظور گردیده است.

بخش اول - کلیات

به منظور واردشدن به مبحث اصلی لازم است ابتدا درخصوص مسائلی از جمله بیع مرابحه، صکوک و... توضیحاتی ارائه گردد تا با توجه بدان بتوان مسائل را آن‌گونه که شایسته است ادراک نمود.

فصل اول - بیع مرابحه

از جمله انواع بیع که از سوی شارع مقدس اسلام مشروع و مجاز دانسته شده است بیع مرابحه را می‌توان نام برد. اوراق مرابحه نیز با توجه به سازوکار این نوع از بیع ایجاد شده‌اند لذا لازم است به بررسی آن بپردازیم.

مبحث اول - تعریف بیع مرابحه

بیع در لغت به معنای خرید و فروش می‌باشد^۱ و در اصطلاح آن را تملیک مال در برابر عوض معلوم می‌دانند.^۲ ماده ۳۳۸ قانون مدنی نیز به پیروی از نظر فقها بیع را این‌گونه تعریف می‌کند: «بیع عبارت است از تملیک عین به عوض معلوم.»

عقد بیع به واسطه سازوکارهای مختلفی که در آن پیش بینی شده است اقسام مختلفی دارد.^۳ به اعتبار حال یا موجد بودن ثمن معامله، عقد بیع را می‌توان به دو نوع نقد و نسیه تقسیم نمود. بیع نقد بیعی را گویند که ثمن و مضمن مورد معامله هر دو موجود و حاضر باشند، این درحالی است که در بیع نسیه مضمن نقد بوده و در مجلس عقد تسلیم می‌گردد لیکن برای تادیه ثمن موعودی مقرر گردیده است. همچنین می‌توان حالت عکس بیع نسیه را نیز متصور شد، به این معنا که در عقد بیع منعقدشده، ثمن به صورت حال و نقدا پرداخت گردد و در مقابل،

---

^۱ - طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، محقق: سید احمد حسینی، ج ۱، ۲، چ دوم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۶۷ هـ.ش، ذیل واژه بیع، ص ۱۵۶

^۲ - حلی، نجم الدین جعفر بن حسن (محقق حلی)، شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، مصحح: عبدالحسین محمد علی بقال، ج ۲، چ دوم، مؤسسه اسماعیلیان، قم، ۱۴۰۸ هـ.ق، ص ۷

^۳ - حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (علامه حلی)، تذکره الفقهاء، ج ۱۱، چ اول، مؤسسه آل البیت علیهم السلام، قم، ۱۴۱۴ هـ.ق، ص ۲۱۵ به بعد

متمن به صورت موجل و غیر نقدی تحویل مشتری خواهد شد. این نوع از بیع را بیع سلف یا به تعبیری مسامحی، پیش‌فروش نامیده‌اند که در آن برخلاف وضعیت بیع نسیه، ثمن حال و متمن به صورت موجل می‌باشد.^۱ علاوه بر این، بیع را می‌توان به دو نوع ربوی و غیر ربوی نیز تقسیم نمود. بنا بر نص قرآن مجید و سنت و اجماع مسلمین، حرمت ربا ثابت می‌باشد و این امر از ضروریات دین بوده^۲ و ارتکاب ربا به منزله ارتکاب گناهی کبیره است. شاهد این مدعا را می‌توان روایتی دانست که رباخواری را شدیدتر از زنا می‌محارم تصور نموده است.^۳ لذا بر هر مسلمی فرض است که از انعقاد بیع ربوی دوری گزیده و اقدام به خرید و فروش غیر ربوی نماید.

علاوه بر این که می‌توان عقد بیع را به اعتبارات مختلف، به بیع نقدی، نسیه، سلف و ... تقسیم نمود، به اعتبار اخبار و آگاهی دادن به میزان رأس المال نیز انواع دیگری برای این عقد متصور می‌باشد.^۴ توضیح این که گاهی با بیع، مشتری را از میزان هزینه‌ای که برای به دست آوردن و یا تولید کالای خویش صرف نموده است آگاه می‌سازد و با توجه به آن هزینه اقدام به فروش و تعیین قیمت برای کالای خود می‌کند. اما گاهی نیز بدون در نظر گرفتن میزان هزینه‌ای که صرف کالای خود نموده است عقد بیع را مترتب می‌سازد. با توجه به این دو حالت، می‌توان چهار نوع بیع را برشمرد: بیع تولیه، بیع مساومه، بیع مواضعه و بیع مرابحه.^۵

---

^۱- امامی، حسن، حقوق مدنی، ج ۱، چ بیستم، انتشارات اسلامی، تهران، ۱۳۷۸ ه.ش، ص ۴۴۱

^۲- موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، ج ۱، چ اول، مؤسسه مطبوعات دار العلم، قم، ص ۵۰۰ به بعد

^۳- حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۸، چ اول، مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، قم، ۱۴۰۹ ه.ق، ص ۱۱۷ به بعد

^۴- بحرانی، آل‌عصفور، یوسف بن احمد بن ابراهیم، الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة، مصحح: محمد تقی ایروانی - سید عبد الرزاق مقرر، ج ۱۹، چ اول، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۵ ه.ق، ص ۱۹۸

^۵- بهبهانی، محمد باقر بن محمد اکمل، رساله عملیه متاجر، شارح: میرزا محمد حسن حسینی شیرازی، چ اول، ناشر: حاج شیخ رضا تاجر تهرانی، تهران، ۱۳۱۰ ه.ق، ص ۷۰

اگر فروشنده هنگام معامله ذکری از میزان قیمت خرید کالا نکند و بدون اعلام قیمتی که کالا را خریده است اقدام به فروش نماید، بیع مساومه محقق گردیده است. این نوع از بیع مرجح از انواع دیگر بیع (تولیه، مواضعه و مباحه) بوده و بر سایر آن‌ها برتری دارد و دلیل این برتری را می‌توان در عدم اخبار به قیمت خرید و در نتیجه، تلاش برای کسب سود و دوری جستن از زیان و همچنین سلامت از کذب و دروغگویی دانست.^۱ در مقابل، انواع دیگر بیع حالتی را شامل می‌شوند که با بیع، قیمت تمام شده کالا اعم از قیمت خرید، هزینه‌های حمل و نقل، نگهداری و سایر هزینه‌های مرتبط را به اطلاع مشتری می‌رساند و با توجه به آن قیمت تمام شده و یا همان رأس المال اقدام به فروش می‌کند. مثلاً اعلام می‌کند که کالای خویش را به مبلغ هزار تومان خریداری نموده است و با توجه به این مبلغ آن را خواهد فروخت. اگر او بدون در نظر گرفتن سود و بی‌آن‌که بر قیمت تمام شده مبلغی را اضافه کند کالا را به همان قیمت تمام شده به مشتری بفروشد بیع تولیه محقق گردیده است. یعنی در مثال فوق، کالا را به همان مبلغ هزار تومان که هزینه نموده است به مشتری بفروشد. حال اگر با بیع با آگاه نمودن مشتری خویش به میزان رأس المال و قیمت تمام شده کالا، مبلغی کمتر از آن قیمت تمام شده را مطالبه نماید بیع صورت مواضعه خواهد یافت. یعنی با در نظر گرفتن مبلغ هزار تومانی که به جهت خرید یا تولید کالای خویش صرف نموده است، آن را به مبلغ نهصد تومان به مشتری بفروشد. این در حالی است که اگر او بعد از اعلام قیمت تمام شده کالا (با احتساب هزینه حمل و نقل و نگهداری و...)، تقاضای مبلغ یا درصدی اضافه به عنوان سود کند بیع عنوان مباحه خواهد یافت.^۲ برای مثال اعلام می‌کند که این کالا را به هزار تومان خریده است و حاضر است که به هزار و صد تومان یا با ده درصد سود به مشتری بفروشد. بیع مباحه را می‌توان به دو صورت نقد و نسیه منعقد کرد که طبیعتاً میزان سود در مباحه نسیه بیشتر از مباحه نقد خواهد بود.

^۱ - بحرانی، الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة، ص ۱۹۹

^۲ - گیلانی، ابو القاسم بن محمد حسن (میرزای قمی)، جامع الشتات فی أجوبة السؤالات، ج ۲، چ اول، مؤسسه کیهان، تهران، ۱۴۱۳ ه.ق، ص ۳۸ و عاملی کرکی، علی بن حسین (محقق ثانی)، جامع المقاصد فی شرح القواعد، ج ۴، چ دوم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم، ۱۴۱۴ ه.ق، ص ۲۵۲

آنچه در این تحقیق مورد کنکاش و بررسی قرار خواهد گرفت این نوع از بیع، یعنی بیع مرابحه خواهد بود و با توجه به این بیع اقدام به نگارش این تحقیق و بررسی صکوک مرابحه خواهیم نمود. لذا در ابتدای امر لازم است که درخصوص احکام و شرایط مخصوص این عقد قدری به بحث نشستیم و آن احکام و شرایط را سرلوحه بحث خویش قرار دهیم.

مبحث دوم - شرایط و احکام بیع مرابحه

انعقاد بیع مرابحه همانند دیگر عقود نیازمند تحقق شرایط مخصوص به آن می‌باشد. برخی از این شرایط مشترک بین دیگر عقود بوده (مثل معلوم بودن مورد معامله و...)، و برخی از آن‌ها اختصاص به بیع مرابحه دارند. در ادامه به این شرایط اشاره می‌کنیم.^۱

۱. آگاه نمودن مشتری از رأس المال. بر بایع این امر لازم است که مشتری خویش را از قیمت تمام شده کالا آگاه سازد، مثلاً بگوید که کالا را با این مبلغ سود به تو فروختم. همان‌گونه که مشخص است رأس‌المال و میزان ربح باید به طور واضح و معلوم بیان شود و هیچ تردید ایجاد ننماید. لذا باید بگوید کالا را هزار تومان خریده و با یکصد تومان سود به تو می‌فروشم.
۲. اضافه نمودن اجرت بر قیمت تمام شده. هرگاه در نتیجه عمل بایع و یا دیگری در قیمت مبیع افزایشی حاصل گردد، قیمت تمام شده آن را نیز دربر گرفته و لازم است که بهای خرید با اضافه نمودن اجرت آن عمل بیان گردد.
۳. کسر ارزش از مبلغ کالا. اگر بایع به علت عیبی که در کالا وجود داشته از فروشنده خویش ارزش دریافت نموده باشد، در هنگام فروش به دیگری باید رأس‌المال خود را به همان مبلغ که بعد از کسر ارزش برایش تمام شده اعلام نماید.

^۱ - ر.ک علامه حلی، تذکره الفقهاء، ج ۱۱، ص ۲۱۵ به بعد

۴. معین نمودن سود کلی نه جزئی. بهتر آن است که سود معامله به نسبت معینی از رأس المال تعیین نگردد. مثلاً بایع نگوید به ازای هر یک دهم این مال ده درصد اضافه می‌گیرم بلکه بگوید نسبت به کل این مال ده درصد اضافه دریافت می‌کنم.
۵. کراهت فروش قبل از قبض. اگر کسی کالایی را بفروشد، خریدار می‌تواند آن کالا را بعد از قبض به صورت مباحه و یا مواضعه و... به فروش برساند، اما این کار قبل از قبض کالا مکروه می‌باشد.
۶. کراهت فروش به فروشنده. در صورتی که کالا مکمل یا موزون باشد مکروه است که مجدداً به فروشنده فروخته شود.
۷. سازگار نبودن مباحه با تبانی. اگر بایع به فرزند یا یکی از آشنایان خویش کالایی را به قیمت معینی بفروشد و سپس زائد بر آنچه فروخته است از وی خریداری کند، اخبار به ثمن اخیر در معامله بعدی هنگامی صحیح است که در معامله اول شرط فروش مجدد به بایع نشده باشد. درحالی که چنین شرطی شده باشد معامله واقع شده به دلیل صوری بودن آن باطل است.
۸. خیار در صورت علم به مغایر بودن قیمت اعلامی با قیمت واقعی. اگر بایع مبیعی را به طور مباحه بفروشد و سپس معلوم گردد که قیمت مبیع غیر از آن مبلغ اعلامی توسط بایع بوده است، مشتری میان رد و یا قبول معامله مختار است.^۱
۹. عدم تاثیر تخفیف در معامله بعدی. اگر فروشنده مبلغی را از ثمن به عنوان تخفیف کم کند، مشتری می‌تواند بدون کسر تخفیف رأس المال را اعلام کند. اما برخی در این خصوص قائل به تفکیک شده‌اند به این صورت که اگر تخفیف در قیمت قبل از لزوم عقد بوده باشد، اعلام رأس المال باید پس از کسر تخفیف صورت بگیرد درحالی که اگر بعد از لزوم، تخفیف داده شده است در حکم هبه مجدد بوده و اخبار بدون کسر تخفیف صحیح است.

^۱- عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی)، مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، ج ۳، چ اول، مؤسسه المعارف الإسلامیة، قم، ۱۴۱۳ هـ ق،

۱۰. جائز نبودن جزء جزء کردن کالاهای خریداری شده. اگر کسی چند کالا را با هم خریده باشد نمی‌تواند برخی از آن‌ها را به صورت مرابحه بفروشد، خواه همه از یک نوع بوده و یا متفاوت باشند.

مبحث سوم - اهمیت بیع مرابحه

امروزه با توجه به سازوکار بیع مرابحه، توجهی ویژه‌تر از گذشته به آن شده است و این بیع در عرصه‌های گوناگون اقتصادی نقش آفرینی می‌نماید. از مهمترین راهکارهای نظام اقتصادی اسلام برای اجرای نظام مشارکت در سود و زیان، استفاده از روش‌های تامین مالی مرتبط با کالاها، فعالیت‌ها و یا طرح‌ها است. مهم‌ترین نوع تامین مالی بر پایه طرح‌ها و فعالیت‌ها - که به میزان زیادی در بانکداری اسلامی مرسوم است - استفاده از روش‌های مشارکتی نظیر مزارعه، مضاربه، مساقات و مشارکت می‌باشد. در رابطه با تامین مالی، خرید کالاها و دارایی‌ها نیز، انواع بیع کاربردهای فراوانی دارند. در نظام بانکداری کشور ما، بیع نسبه و به ویژه فروش اقساطی از کاربردی‌ترین انواع بیع به شمار می‌آید. همچنین عقد سلف نیز که از انواع بیع می‌باشد، کاربرد وسیعی در پیش خرید کالاها به ویژه در بخش کشاورزی دارد.^۱ انواع دیگری از بیع نیز وجود دارند که نقش بسیاری در تامین مالی خرید کالاها و دارایی‌ها ایفاء می‌نمایند. از جمله این عقود، به بیع مرابحه می‌توان اشاره کرد. بیع مرابحه یکی از ابزارهای تامین مالی کوتاه مدت است که توسط بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی مورد استفاده قرار می‌گیرد و به منظور تنوع بخشی در اقتصاد مورد توجه قرار گرفت. این ابزار برای نخستین بار در سال ۱۹۹۷ در روزنامه «واشنگتن پست» معرفی شد و در ادامه «منذر کھف» آن را از ساده‌ترین روش‌های تامین مالی به شمار آورد که با قواعد اسلامی نیز مطابقت دارد.^۲

از واژه‌هایی که معادل مرابحه به کار رفته است «تامین مالی اضافه بر هزینه» نام دارد. این نام‌گذاری به دلیل آن است که در این نوع قرارداد، نهادهای مالی سودی را علاوه بر هزینه کالای به فروش رفته دریافت می‌کنند. از دیگر واژه‌هایی که برای عملیات مالی مبتنی بر مرابحه به کار رفته است «فروش موجل»، «برنامه‌های پشتیبانی تولید» و قراردادهای «خرید و فروش» اشاره کرد. سازوکار این قراردادها به این صورت است که مشتری برای خرید یک کالای خاص نظیر ساختمان، ماشین، کالا، تجهیزات و لوازم خانه و... از بانک یا دیگر

^۱ ابن قدامه، ابی محمد عبدالله بن احمد بن محمد، المغنی والشرح الکبیر، ج ۴، چ اول، دارالکتب العربی، بیروت، ۱۴۰۳ هـ، ص ۳۱۲

^۲ علیزاده، محمد، مرابحه ابزاری برای پوشش ریسک در نظام مالی اسلامی، مجله بورس اقتصادی، مرداد ۱۳۸۶ هـ، ش ۶۵، ص ۴۷

نهادهای مالی تقاضای تامین مالی می‌کند. بانک نیز به عوض این که وجه نقد را در اختیار مشتریان قرار دهد، پیش نهاد خرید آن کالا را از یک شخص ثالث به مشتری می‌دهد و سپس آن کالا را بر اساس یک قیمت (هزینه کالا به اضافه سود موسسه مالی) به مشتری می‌فروشد. مشتری باید علاوه بر تقاضای کالای مورد نیاز از بانک یا موسسه مالی، اطلاعات کافی از قیمت، ماهیت و در دسترس بودن کالای مورد نظر را نیز در اختیار بانک قرار دهد. البته این حق برای بانک محفوظ است که نسبت به صحت اطلاعاتی که مشتری در اختیار او گذاشته است اطمینان حاصل کند. پس از آن که بانک از قابل قبول بودن انجام این پروژه اطمینان حاصل کرد، مشتری را از حاشیه سود تامین مالی کالای مورد نظر مطلع می‌سازد. برخی از بانک‌ها چنین فعالیتی را سند تعهد برای خرید و فروش می‌نامند. در این نوع قرارداد که می‌توان از آن به عنوان نمونه‌ای از قرارداد مرابحه نام برد لازم است تمام قواعد و اصول اسلامی حاکم بر عقد مرابحه به طور کامل رعایت گردد.

مرابحه برای تامین مالی فعالیت‌های سرمایه‌گذاری در یک صنعت یا تجارت و یا نیازمندی‌های فردی مناسب است. بر این اساس می‌توان دو نوع مرابحه را نام برد:

۱. مرابحه تجاری. که به دنبال پاسخگویی به نیازهای تجاری و معاملاتی موسسات مالی است.

۲. مرابحه فردی. که برای تامین مالی افراد خانوار کاربرد دارد.

مرابحه به شکل گسترده‌ای توسط بانک‌های اسلامی استفاده می‌شود تا نیازمندی‌های تامین مالی بخش‌های مختلف اقتصاد نظیر صنعت، کشاورزی، معاملات داخلی، ساختمان و املاک، حمل و نقل، معاملات بین‌المللی و ... را پوشش دهد. بررسی‌ها نشان داده است که ۷۰ تا ۸۰ درصد عملیات تامین مالی برخی از بانک‌های اسلامی از طریق مرابحه انجام می‌گیرد. البته باید این نکته را متذکر شد که نسبت استفاده بانک‌ها از این ابزار متفاوت است. ابزار مرابحه تنها در شرایطی استفاده می‌شود که از مضاربه و مشارکت نتوان استفاده نمود. همچنین استانداردهای حسابداری مورد استفاده برای قرارداد مرابحه و نحوه افشا و ارائه آن در صورت‌های مالی در بانک‌های مختلف متفاوت است. ممکن است این نکته به ذهن متبادر شود که از نظر قوانین اسلامی هیچ‌گونه اجبار قانونی برای انجام تعهد در این نوع قرارداد برای مشتریان وجود ندارد و مشتری می‌تواند با تغییر ذهنیت خود نسبت به این معامله از این قرارداد خارج شود و بانک را در معرض ریسک قرار دهد. اما با